

ASYA EĞİTİM FELSEFESİNE TARİHSEL BİR YAKLAŞIM¹

Saffet BİLHAN

4. İRAN EĞİTİM FELSEFESİ

İran gerek toplum yapısı, gerek dil ve düşüncesi yapısı bakımından bazı benzerlikler göstermekle birlikte, zamanla daha özgün bir metafizik düşünce ile ayrı özellikler sergilemeye başlamıştır.

Bu toplum kaynağını Ariyen² halkından almaktadır. Ariyar halkı, Asya toplumları arasında bir özgünlük taşır. Bu kelime (Ariyen) önceleri işçi anlamını taşıırken, zamanla kullanımda asalet ve nihayet bir dil grubunu belirlemek için kullanılmıştır. Ariyenleri, hem kültür yapısı, hem insan unsuru özellikleriyle Asya-Avrupa arası canlı dalgalanmaların örnekleri olarak gösterebiliriz. Bunların Hindistan'la İran arasında, özellikle kültürel düzeyde oluşturdukları köprü, ileride sözünü edeceğimiz Veda ve Avesta gibi çok sağlam yazılı ve sözlü dinsel temellere oturtulmuştur. İki toplumun, başlangıçta benzer fakat zamanla ayrı çıgırlarda gelişen dinsel, metafizik düşünceleri ve tarih karşısındaki tutumları, dönemlerin birikimleriyle zengin bir kültür hazinesini vücuda getirdi.

İran Toplumunun kültür zenginlikleri bırakmış en önemli sülâlesi Akamanış'lardır. Sülâlenin efsanevi atası ve sülâleye adını veren Akamanış'tır. II. Keyhüsrev'den itibaren (M.Ö. 550) Akamanışlar tarih sahnesinde tanınmaktadırlar. Bunların manevi dayanağı Ahuramazda, simgesi kanatlı bir güneş kursu olan en büyük ilâh ve iyiliklerin yaratıcısıdır. Zerdüş't inancında bu ilâh aynı zamanda gökyüzü ordusunun başında olarak kötülüklerle savaşır.

¹ Bu diziden Çin Eğitimiyle ilgili çalışmamız EBF Dergisi C. 16, Sa. 77-112, 1984, Mezopotamya ve Sümerler Eğitimi EBF Dergisi, C. 17, sayı 1-2, sa. 303-339, 1985, Hint Eğitimi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 1 Sa. 1-34, 1985 tarihlerinde yayınlandı.

² Ari (Ariyen veya Aryas) İranlı halk demektir. Bunların doğuya göçenleri Hint toplumu oluşturduklar.

Akamamış uygarlığının somut örneği, persepdis (gezginlerin deyimiyle Parsa), Sus harabelerinde yapılan kazılarla ortaya çıktı (1852). Bu görkemli şehir, dönemin mimari dehasını bütün güzellikleriyle gözler önüne sermektedir. Taş, pişmiş kil ve çoğu kez kil yerine halk arasında mine hamuru denilen cilâh malzemeler mimarîde kullanılmıştır. Taşlar üzerinde kabartmalar, çeşitli dönemlerin toplumsal örgüt ve yapılarını yansıtan figürler kullanılan başlıca mimarî unsurlardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Zerdüşt öğretisinin en önemli ürünü, yazılı metinlerle ebedileşen Avesta'dır. Kutsal kitap özelliğiyle Avesta, çok sayıda ilâhî (gatha) içerir. Fakat Avesta'nın özelliği, sadece dinsel kurallarla sınırlı değil, bu kitap, bir dönemde yazılmış, tamamlanmış ilâhî bir buyruk olmaktan ziyade, Akamamışlardan başlayarak Sasani-lere kadar her dönemin hayat felsefesiyle zenginleştirilmiş, İranlıların tarih karşısındaki tutumlarını yansıtan en önemli kaynaktır.

Bu görkemli koleksiyonun 12.000 öküz derisi üzerinde yazılı olduğu ve Batılıların istilası sırasında İskender tarafından bunların yakıtıldığı söylenir. Elde kalmış eski metinlerin bir kısmı, bu metinleri ezberleyenlerin hafızalarından yararlanılarak yeniden kaleme alınması, bir kısmı ise daha sonraki dönemlerin ürünleri olarak kitaplara geçmesiyle günümüze ulaşabilmiştir.

İranlılarda ikili Tanrı kavramı vardır. Sıcaklık ve ışık ilkesi aynı zamanda akıl ve hayatın ilkesidir. Bu ilkenin görüntüsü güneş, simgesi ise ateştir. Hint dininin kutsal metinleri olan Veda'larda görülen tanrıların adları değişik bir biçimde ve çelişkili anlamlarda Zerdüşt (zora-astre) öğretilerinde de varır. Örneğin Vadalarda adı geçen Asura kötü cinlerin adıdır, halbuki Vedalarda buna benzer bir ad, Ahura Yüce Tanrı'nın adıdır. İranlılarda yalan ve uydurma ilâhlar olarak kabul edilen "dev"ler, Hindistanda Deva" adı ile iyi ilâhları ifade eder. Avesta, Hintlilerin Veda'sına karşılık geldiği gibi düzenin kurucusu ve koruyucusu Ahura Mazda, Varuna'ya ve aşa, Hi tilerin düzen veya yasa anlamını taşıyan rta (dharma) ya karşılık gelmektedir.

Zerdüşt büyük bir olasılıkla M.Ö. VI. yüzyılda yaşadı. Zerdüşt'ün öğretileri Avesta adı ile anılan İran'ın en eski yazı metinlerinde toplanmıştır. Ayrıca Zend adı ile zamanımıza kadar gelen metinler vardır, bu metinlerin Avesta'nın yorumları olduğunu söyleyenler olduğu gibi, İran'ın kuzey-batısında bulunan bazı grupların dinsel metinleridir diyenler de olmuştur. İsveç Bilgini G. Widengren bu son görüşü paylaşmaktadır. İranda, geleneksel olarak kabul edilmiş görüşleri aşarak

Avesta'ya yorum yapanlara Zendik denilirdi. İslamiyette de sunni geleneğe uymayan görüş sahiplerine bu kökenden, zındık denilmiştir. Avesta'nın Yasna ve Gatha, Vandidad, Yaşt ve Visjered adı ile bölümleri vardır. Zerdüşt'ün öğretileri bu kitaplarda dile getirilmiştir. Burada Hint Pantcizminden farklı görüşler sergilenmektedir.

Bu ikili görüşler, iyilik-kötülük, düşünce, madde, doğru-yanlış, aydınlık-karanlık gibi kavramlar üzerine kurulmuştur. Bu kavramlar iki ilkenin varlığını ortaya koyar: evrende sürekli mücadele halinde olan iyilik ve kötülük ilkesi. Bunlardan doğruluğun ve aydınlığın ilkesi Hürmüz adını, yalanın ve karanlığın ilkesi ise Ahrimen adını alır. "Başlangıçta Hürmüz (Ormuzd) herşeyin üstünde, yüce bilim ve temizlikle beraber dünyanın aydınlığında idi. Bu ışık köşkü, Hürmüz'ün yerleştiği bu yer, başlangıç veya ilk ışık denen işte budur. Bu egemen bilim, bu arılık (temizlik), Hürmüz'ün ürettiği bu fevkalâdelik işte yasa (Kanun) denen şeydir". Evreni oluşturan maddesel ve ruhsal varlıkları Hürmüz doğrudan doğruya üretmedi, onları ilahî Varlık'ın sözü vasıtası ile vücuda getirdi: "Arı, kutsal, yüce Söz, ey bilge Zoroastre, size açıkça söylüyorum ki, bu Ormuzd'un ıglu gökten, sudan, topraktan, sürülerden, ağaçlardan, ateşten önce idi" (Zend-Aevsta).

Hürmüz, sınırsız bilgisi ile olacakları önceden bilir ve ona göre sonucu değerlendirir. Buna karşılık Ahrimen eylemlerinin sonuçlarını ancak davranışlarından sonra görebilir. İyilik sürekli kötülüğe üstün gelmektedir, bir gün gelecek iyilik kötülüğü kesinlikle yenecektir.

İran'ın bu metafiziği, yaşamı iyilikle kötülük arasında bir yarış alanı olarak alır ve eylemsel bir ahlak kavramı geliştirir. Bu nedenle İran ahlâkı daha fazla girişimci, mücadelecı kısaca eylemcidir. Halbuki Hint ahlâkı daha ziyade mistik bir hava içerisindedir.

Hürmüz, görüldüğü gibi mutlak Varlıktır. "Hürmüz gibi temiz kalmız" bir İran ata sözüdür. Temizlik tüm yönleriyle ele alınmıştır: düşüncede, sözde, işte "Ey hepiniz, büyük üstadlar, arılık üstadlar, eğer sizi, ister düşünce olarak, ister söz olarak, ister eylem olarak isteyerek veya istemeyerek inceittiysem şerefimize bu övgüyü arz ediyorum"³.

Düşüncede saflık (temizlik anlamına) ruhu baştan başa aydınlatır, bu aydınlığın söze ve eyleme yansımaları gerekir. Halbuki yalan aydınlığın üzerine düşmüş bir gölge ve ruha yansımış karartıdır.

3 A. Fanne, Histoire de la philosophie, Paris, 1919, P.H. (burada İran felsefesiyle ilgili önemli yorumlar vardır).

Işık, hakikat ve saflık (arılık), işte ilâhi tecelli, er veya geç karanlıkları, yalanları, kötülükleri günün geceyi kaldırdığı gibi ortadan kaldıracaktır. Bu görüşler İran metafizik felsefesinin ana ilkeleri olmaktadır.

Zoroastr, diğer adıyla Zerdüş'tün yaşam öyküsü fazla aydınlık değil, bir çok yazar onun yaşam tarihini Milattan binlerce yıl önceye kadar götürüyor, fakat yukarıda değinildiği gibi 660 yıllarına doğru doğduğu ve 583 yılında da bir kargaşa ve şiddet hareketi sonucu öldüğü iddiası daha güçlü gözüküyor⁴. İşte Zoroastr aracılığıyla İran dünya düşünce tarihine Spiritualist bir felsefe sunarken, aynı dönemde İonya felsefesi Mileth Thales'i İsrail ise Tevrat'ın ilk beş kitabından (Pentateuque) son benisasını. (Deutronome) tamamlamış bulunuyordu.

Zoroastr'ın gizemli ve aşkın (müteâli) Tanrı kavramı, Bilge İlâh Ahura Mazdah (Hürmüz) ile anlam kazanıyor. Burada doğal güçlere dayalı tanrısal anlayış yerine manevi gücü üstün olan ve temel işlevi adaleti gerçekleştirmeğe yönelik bir tanrı anlayışı ortaya çıkıyor. Buradaki en önemli mesajlardan biri, doğru ve yanlışın birbirinden ayırımı için doğrudan yana, yanlışla karşı tavır alma çağrısıdır. Bunun için yanlış veya hata belirlenmiş ve eski hint-İran dinleri bu kapsam içerisine alınmıştır.

Zoroastr'ın eğitsel çağrısı metafizik bir mahiyet içerisinde belirgin erdemlerle ortaya çıkmaktadır, bunlar: "Güzel düşünce", "Evrensel Düzen", "İlâhi Kudret", "Züht", "Ölümsüzlük" vb. Bu erdemler Ahura Mazdah'ın iradesine hoş gelen ideal insan tipini yaratacak onu Şeytanın ve kötülüklerin yandaşı Angra Manyu (Ehrimen)'a karşı koruyacaktır.

Burada inanç bakımından Bir Tanrı inancına doğru bir yaklaşma göze çarpıyor; çünkü Ahura Mazdah ile Yahudilerin Yahova'sı arasında büyük benzerlik var. Eylem bakımından ise evrensel bir tema işleniyor: İyilik ve kötülük ve iyiliği egemen kılanın ideali. Bu sonucunda da eylem teke indirme, yani sadece iyiliği yaşatma düşüncesi, Tek Tanrı düşüncesiyle özdeşleşiyor. Aydınlığın ilahi olan Ahura Mozdah evrenin içerdiği bütün iyilikleri yaratandır. Angra Manyu ise karanlıkların ve ne kadar fenalıklar varsa onların failidir; fakat erdemli insanların çabaları Ahura Mozdah'ın desteğinde bütün kötülükleri, nihayet kaldıracaksa her tarafı iyilikler ihate edecektir.

4 Herbert H. Gowen, Histoire de l'Asie Payot-Paris, 1929, sa. 31 vd.

5 K. Grousset, G. Denikek, La Face de l'Asie, Paris 1955, s. 72.

Bu düşüncenin izlerini şii müslüman iranlılarda görmek mümkündür. Nitekim, İmam iyiliklerin savunucusudur. Nihayet Dünyanın sonunda kayıp İmam ortaya çıkacak, bütün kötülükleri silerek herşeyi iyiliğe çevirecek, üstün erdemlei egemen kılacaktır.

İran, sahip bulunduğu dinî felsefe ve aynı zamanda felsefî din'le birlikte Eski dünyaya, özelliği olan bir siyaset armağan etti diyebiliriz. Düzenli biçimde örgütlü, istikrarlı bir yönetime sahip insan unsuru, fetihlerden doğmasına rağmen barışçı, güçlü merkezî yönetime karşın yönetimi altında topladığı halkların düşünce, inanç ve kültürlerine karşın liberal ve hoşgörülü evrensel bir devlet modeli sergilemiştir. Bu temel felsefe üzerine kurulan Akamanışlar Mısır'dan Pencap'a, Hellespont'tan Sogdian'a kadar iki yüzyıllık bir barış dönemi gerçekleştirdiler ve dünya üzerinde insanın uygarlığa doğru ileri adımlar atmasına büyük katkıları oldu.

M.S. beşinci yüzyılda İranlı Mazdak yeni bir öğretiyile ortaya çıktı. Bu öğretiye göre iyi, duyarlı ve özgürdür, kötü ise körlüğün ve cehaletin simgesidir. Öğretisinin en önemli dayanak noktası, halkın ateş rahiplerinin bağınazlıklarından duyduğu kindi. Bu noktadan hareket ederek Eflatun'un Devletinde öngördüğü sistemle benzerlik gösteren sosyal bir adalet kavramı ortaya atıyordu Doğa, her şeyi herkes için meydana getirmektedir, su, hava ateş herkese aittir, para, her türlü üretim kaynağı ve hatta kadınlar niçin herkes tarafından paylaşılmasın? Bu öğretinin taraftarlarıyla, karşıtları arasında büyük tartışmalar oldu. Kral Hüsrev Anuşirevan bu kargaşalıkların sorumlusu olarak Mazdak'ı idam ettirdi (M.S. 529). Bu öğreti, onuncu yüzyıla kadar varlığını yer yer sürdürebildiyse de bu tarihten itibaren taraftarların varlığına artık rastlamıyoruz.

Burada gündeme getirmek istemediğimiz ve konumuzun dışında kalan askerî ve siyasal kaynaşmaların sadece kültürel sonuçlarına değinmekle yetineceğiz. Bilindiği gibi büyük askerî ve siyasal hareketler, yöneldikleri yerlere beraberlerinde, çoğu kez yeni uygarlıklar da götürdüklerinden karşı koymalarında çeşitlilik göstermeleri hakkında bazı araçlar devreye sokulmaktadır. İşte bu karşı koymalarda din araç olarak kullanılmca bir kültür mücadelesi ve rekabeti ortaya çıkar. Doğu-Batı bu rekabetin örneklerini sürekli olarak sergilemiştir. Bunlardan biri Büyük İskender'in doğu seferiyle meydana çıkan durumdur. Bu sefer, sadece askerî gücü değil, aynı zamanda Hellenizmi, diğer ülkelerle birlikte İran'a getirirken Zerdüst'ün tepkisi, karşı koyucu bir rol üstlendi.

Buradaki tepki, sadece Zerdüştcü tepki değildi. Hellenizme, diğer bir karşı koyma Yahudilikten geliyordu. Bu tepkilerin başarı durumu bir yana burada bizi ilgilendiren, uygarlıkların dinsel mesajlarla ifade edilmeleridir. Bu yöntemi İran toplumu başarılı bir biçimde kullanmıştır. Bu olgu sadece Hellenizm'le sınırlı değil, daha sonraları da İslâmiyet'in etkili mesajları karşısında yenilen eski İran dinleri, İran'ın düşünsel uygarlığını ve metafizik anlayışını İslamiyet aracılığıyla, fakat kendine uyumlu bir mezhep (şii) geliştirerek, özbenliğini sürdürmek için yeni yorumlarla çözüm yolu bulmuştur.

Ancak her dinsel yorumun uygarlık yaratabileceğini söyleyemeyiz. Çünkü bunların bazıları Doğudaki Nasturî ve Monofizit Hıristiyanlıkta olduğu gibi, ölü doğmuş uygarlıklar olabilir. Halbuki Zerdüş-Hıristiyanlık, İslâmiyet kültür karışımı, İran'da şii düşünce yapısını gerçekleştirebilir.

Burada determinizmi (belirlenimcilik) doğrulayıcı bir yorum çıkarmak sanıyorum yanlış olur, çünkü insan eseri, veya diğer bir deyişle kültür, "bir toplumu iyelerinin, açıkça soyaçekimden gelen düzenli davranışları dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlilikleri" olduğuna göre, bunun oluşumu, büyük mücadelelerin ve sürekli değişebilen etkileşimlerin, daha da ötesi birikimlerin ve yeni canlanmalarla üretkenliğe dönüşmelerin sonucudur.

Ariyenlerin de kültürel canlanmaları böyle oldu, bunlar, kültürleriyle hem Hindistan'a, hem İran'a ulaşarak, İsa'dan 1500 yıl kadar önceye giden eski edebiyatlarıyla yeni akımların başlamasına öncülük ettiler. İslam dönemindeki İran şairleri, tasavvufcuları, bu eski kaynak izlerini yitirmediler. Burada düşünce akımlarıyla coğrafi durum adeta birbirlerini tamamlıyordu. Yendi Nehir (Sapta Sindhu) bugünkü Pencap bölgesindeki nehrin kolları ve bugün mevcut olmayan Saravasti nehri, her tarafa uzanan kollarıyla bölgeye canlılık veriyor, adeta kültürün dağılımını, yaygınlığını ve doyumunu simgeliyordu. Asyadaki kırsal nehirlerin geleneğini bu kültür temelinde kadar götürebiliriz. Böylece tanrısal güç doğaya iniyor ve insan varlığını bir giysi gibi sarıyordu.

Metafizik anlayışla yaşam koşulları birbirlerini doğrulamaktadır. Ahito'nun Avesta'da önce su ve daha sonra beraket tanrıçası (veya tanrısı) olarak anılması, Mithra'nın mukavele tanrısı olarak saygı görmesi, yaşamla inancı uyumlu hale getirmektedir.

Mithra hem doğadaki düzeni, hem insan yaşamının gerektirdiği düzeni sağlayıcı ve gözetleyicidir. Avesta onu adaleti gerçekleştiren, sözleşmelerin ise güvencesi ve tanığı olarak tanıtmaktadır. Her şeyi görür ve herşeyi bilir olması onu güneş tanrısı gibi tanıttı. Hem Eflatun'un algıladığı anlamda yaratıcı, hem koruyucu güce sahiptir. Mitolojiye göre bir süre evrene hükmeden Yunan Tanrısı Kronos'a benzer yönleri bulunmaktadır. Onun şefaatiyle ölümler ve canlılar ölümsüzsüzeşir, yedinci göçte ebedi mutluluğa ulaşır. Mazdedizm'de bu rolü saosyant almakta ve Mithra kültürünün rakibi durumunda bulunmaktadır.

Mithra, evrenin her ögesine hükmeden ölümlerin ruhlarını tartan bir İran tanrısı olarak ortaya çıktı. Hint mirası olan bu tanrı, İran'da güneş tanrısı Şamasla özdeşleştiği gibi eski Yunan tanrısı Apollon ve onun oğlu Phaeton ile de benzerlik gösterir. Bu tanrı için yapılan kurbanlar ve âyinler, mağaralarda veya yeraltı mabedlerde icra edildiği için, bu alanda gelişen mabedler, figürlerle süslenmiş duvarlarıyla ve Mithra kültürünün felsefesini yansıtan kabartmalarla özelliği bulunan bir mabed gelneğinin örneğini oluştururlar. Yeraltında boğa kurbanını canlandıran figürleri taşıyan bir duvar örneği Paris-Louvre müzesinde bulunmaktadır.

Mithra inancı sanat akımıyla birlikte, düşünce alanında da frig-yahları, Yunanlıları ve Romalıların etkilerdi. Bu kültür simgeleriyle süslü yeraltı mabedlerinin Anadolu'da, Roma'da örneklerine rastlanması, Doğu'dan gelen Mithra kültürünün yaygın izlerini göstermektedir.

Bu öğretilerde insan, merteye, merteye yükselerek mistik yüceliğe kadar varır ve yüceler yücemesine doğru aşamalar elde eder. Dinin başında ise yüceler yücemesi bulunur.

İran'da doğan düşünce sistemleri, eski Yunan'da doğan sistemlerden farklı bir yol izlemiş ve kısa zamanda bunlar dinsel inanç şekline dönüşmüşlerdir. Milattan sonra III. yüzyılda, hangi soya mensup olduğu tartışmalı olan Erjeng adlı resim koleksiyonunun ressamı Mani, iyilik ve kötülüğün tezatlarıyla yorum kazanan, İran toplumuna pekte yabancı olmayan bazı düşüncelerle ortaya çıktı. Evreni hayır ve şerrin mücadele alanı olarak gören Mani öğretisi, ruhu hayırın, iyiliğin, bedeni ve daha geniş olarak maddeleri şerrin, kötülüğün kaynağı gibi algılamaktadır. Mânâ ve madde, iki güç, insan varlığında çatışma halindedir. Bu iki güçten hangisi ötekine egemen olursa insan egemen olan gücün özellikleriyle donanır. Çünkü üstün gelen güç ötekini de kendisinde birleştirerek birliğe dönüştürür; eğer, insandaki mânâ

boyutu egemen olursa, meydana gelen birlik insanın idealinde olan ve özlemine taşıdığı erdemi ve mutluluğu gerçekleştirir; bunun için şaşmaz bilgi (irfan) gerekir. Ancak bu irfanla insan kendini birliğin mutluluk deryasında görür.

Mani öğretisi (maniheizm) akla önem vermekle birlikte, akli aşan bir gücün varlığını kabul ediyor ve bu güce sezgi diyor. Mani, insanlar arası, birlik, beraberlik eşitlik, dayanışma, kardeşlik gibi kavramların kaynağını bu akıl üstü sevgide buluyor.

Mani'de kamucu bir anlayışın bulunduğunu, bu anlayışın ise gnostik filozof Sinoplu Markion (85-160)'un düşüncelerinin izlerini taşıdığı görüşünü ileri sürenler vardır. Fakat bu dönemin düşünce sistemine gerek ufkî, gerek tarihsel boyutuyla baktığımızda Çin-Hint-İran Mezopotamya ve hatta Hellenizm kültür akımlarının zaman, zaman iç içe girmiş, birbirlerine renk vermiş oldukları kolayca izlenebilir.

Kaynağını İran'da bulan Maniheizm Uzak-Doğuyu, Batı Avrupa'yı ve hatta Afrikayı etki alanı içerisine aldı. Öğretisinin temelinde sağlam ahlak, iç huzur, hoşgörü, insanlığa ve doğaya duyulan sevgi, genişleme ve yayılma nedenlerini açıklayıcı olabilir. Bu öğretide yeni-eflatunculuğa benzeyen entellektüel bir sezgi gücü bulunmaktadır. Türk sülâlesi Karahanlı'ların da müslüman olmadan önce Mani dinini kabul ettiklerini hatırlatalım.

İran kültüründen kaynağını alan bütün bu mesajlar, güçlü bir kültür çevresi oluşturarak, insanlık evrimi üzerinde silinmez etkiler bıraktı. İşte İran eğitim anlayışına bu açıdan yaklaşmak gerekir.

İran Eğitim Anlayışının Kaynağı

Eski her toplumda genellikle olduğu gibi İranlılar'da da savaş hem yaşamın, hem kazancın vasıtalarını canlı tutmanın belli yöntemleri vardır; bunlar savaş ve kahramanlık öyküleri, bu öykülerin eylemsel hazırlığını gerçekleştiren av ve savaş oyunlarıdır. İnsandaki beğeni duyguları bir yandan kahramanlık destanlarıyla pékiştirilirken, bir taraftan da beceriler: ok atma, ata binme, kılıç kullanma ve eğitimleriyle güçlendiriliyordu. Bu tarz eğitim eski çağların her toplumunda bulunduğu için, İranlılar bakımından vurgulanmaya değer farklı bir özellik taşımaz.

Hintlilerde olduğu gibi İranlılar'da da toplumsal sınıflar var olmakla beraber, burada Hintlilerin katı kast sisteminin yokluğu farklı bir özelliktir.

Toplumun yaşamı öncelikle insanın fizik gücüne dayalı bulunması bir taraftan fazla çocuk sahibi olma teşvik görmüş, bir taraftan da nüfusun çoğalmasını hızlandırmak için çok kadınla evlenme geleneğine geniş imkânlar verilmiştir. Böylece kalabalık aileler, kalabalık çocuklarıyla Devletin hizmetine hazırlıklı olurdu.

Devletin hizmetinde önemli görevler soylu ailelerin çocukları içindi; bu nedenle soylu çocuklar hükümdarın, derebeylerin ve zenginlerin saraylarında yetişirlerdi. Cesaret, dürüstlük, hükümdara kulluk gibi erdemlerle birlikte çoğunun sahip bulunduğu silahları kullanma da saray eğitiminin programları arasında idi.

Saray eğitimi halk çocuklarının eğitimi için bir bakıma yol gösterici idi. Yukarıda anlatılan erdemlerin ve becerilerin çocuklara kazandırılması her ailenin ideali idi. İtaatkar olma buyruklara uyma bir yaşam biçimi olarak eğitimin telkinleri arasında yer alır.

Ünlü tarihçi Herodot ve Ksenojen İran okullarından söz etmekte ve bu okulları "adalet okulları" adıyla anlatmaktadır. Demek oluyorki, adalet duygusunun aşılması, İran eğitiminde belirleyici bir yere sahiptir.

İranlıların tohumla uğraştıkları ve tohuna büyük önem verdikleri dinsel ayinlerle ortaya çıkmaktadır. Yağmur, toprak, bitkilere ilişkin tanrılar, bunlara yapılan adaklar, tarlaları boş bırakmanın, ağaçları ve ağaçlandırmayı ihmal etmenin dinsel sakıncası ve buna karşı yaptırımlar bu önemin göstergeleridir.

İran eğitiminde sağlıklı nesiller yetiştirmekle cinsel konular arasında paralellikler görüyoruz. Bireyin, gerek bireysel sorunu, gerek toplumsal sorunu olarak cinsel yaşama için düzenlemeler sık sık göze çarpmaktadır. Özellikle eski İran eğitiminin baş mimarı Zerdüşst aile hayatına büyük önem vermekte, evlenmeyi dinsel bir görev olarak işletmektedir. Gençlerin evlilik kararları genellikle aileye bırakılmıştır. Özellikle kız çocuk, ailesinin isteği olmaksızın evlenme kararı veremez.

Cinsel düzenlemede erkek ve kızların evlenme yaşları, kadınların adet durumları, bu durumda ilişki yaşağı, bu yaşağı uymayanların çarpılacakları cezalar, erkek tohumunun kutsallığı, bunu boş yere harcamanın büyük bir fenalık olduğu, bu nedenle masturbasyonun yasaklanması ve benzer bir çok konular zerdüşst öğretisinde yer almaktadır.

Zerdüşt dininde soyluluğun kandan geldiği ve kalıtım yoluyla soylu olunacağı inancı en yakın akraba ile evlenme geleneğini yerleştirmiştir. Bu nedenle annesi ve kızkardeşiyle evlenenleri Zerdüşt hoş karşılamıştır. Evlenmenin en büyük amacı üreme olarak algılanmıştır. Aynı geleneğin daha sonraları dürzilerde de bulunduğu kanaati yaygındır.

Zerdüşt eğitimle çocuğun yaşı arasındaki bağlaşımın farkındadır. Çocuğa hangi yaşlarda ahlakın telkin edileceği, hangi yaşta iyilikle kötülüğü birbirinden ayırması için bunların açıklanması gerektiği konusunda öneriler getirilmiştir. Örneğin beş yaşına kadar çocuğa iyilik ve kötülük anlatılmaz. Sadece eylemleriyle örnek olunmaya çalışılır.

Doğrudan doğruya telkin, bilgilendirme ve beceriler kazandırma eğitimine yedi yaşında başlanılır. İran eğitiminde uslandırıcı araç olarak dayak kullanılmışsa da yedi yaşına kadar çocuğun dövülmemesi tavsiye edilmiştir. Yedi yaşından sonra baş kaldıran, babasına karşı gelen çocuğun cezası çok ağır olabilir, hatta ölüm cezasına kadar varılır.

Eğitimin iki ana doğrultusu göze çarpmaktadır. Biri vücuda yöneliktir, vücudun sertleştirilmesi ve güçlendirilmesini sağlayıcı beden eğitimi, diğeri erdemlik kazandırıcı, bilgi ve beceri kazandırıcı eğitimidir.

İran'da yazıya dayalı eğitim çok eski bir tarihe sahiptir. Yazı dili ve yazı çeşitleri büyük bir evrim gösterir. Aram dili med-pers diline egemen olmuştur. Akamaniş dönemi sonrasında Arami yazısı çivi yazısını geride bırakarak, Med-pers dilinde kullanılmaya başlandı. Akamenya yazısının mucidini bilmiyoruz. Bu yazıyı Pehlevi yazısının icadı izledi.

Yazılı anlatımın en görkemli koleksiyonu yukarıda sözünü ettiğimiz ve her dönemin birikimlerini çağ gibi daha sonraki dönemlere aktaran Avesta'dır. Avesta, başlı başına bir inceleme ve değerlendirme konusudur.

Zerdüşt olarak dilimize geçen Zoroastr veya Zarathoustra'nın öğretisinden kaynağını alan eski İran eğitiminin temel felsefesi, insan-üstü insanı (Surhome) yaratmaktadır. Derin bir mistik anlayışa dayanan eksersizlerle insanda büyük bir cesaret yoğunlaşmakta ve bu cesaretle insan kendisini aşmaktadır. Evren ebedî bir dönüşüm içerisinde; aynı aşamalardan geçen bu dönüşüm insana sonsuzluğun güvencesini verir. Bu anlayış, daha sonra Batı'da

Alman filozofu Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844 - 1900) nin felsefesine ilham kaynağı olmuştur; şu farkla ki, Nietzsche felsefesinde Tanrı yoktur, çünkü ona göre "tanrı öldü".

KAYNAKÇA

- Babelon (E.), *Les Achemenides*.
- Bartholomae, *Die Gâthâ's des Avesta, Zarathushtra's Verspredigten*, 1905.
- , *Zarathushtra's Leben und Lehre*, Heidelberg, 1924.
- Benveniste (E.), *The Parsian religion according to the chief Greek texts*, Paris, 1929. B. et L. Renou, Vrtra et Vîragna, Paris, Imp. Nat., 1924.
- Christensen, (A.), *L'Iran sous les Sassanides, Bloomfield, Copenhagues*, Levin et Munksgaard; Paris, Geuthner (AMG), 1963.
- Dhalla., *Zoroastrian theology*, New York, 1914.
- Gregoire, François., *Büyük Ahlâk Doktrinleri*, Varlık Yayınları, 1971.
- Gowen, H., *Herbert, Histoire de l'Asie*, Payot-Paris, 1929.
- Huart (Cl.), *La Perse antique et la civilisation iranienne (Evol. de l'Hum.)*, Paris, Ren. du Livre.
- Jackson, (W.), *Zoroaster, Ire ed.*, 1988; 3 1919; Columbia U.P., New York. *Die iranische Religion, in Grundriss der Iranischen Philologie, V., 2 Vol.*, Strasbourg, Trübner, 1896-1904.
- Kanad, Fikret., *Pedogoji Tarihi, C. 1, İst.*, 1963.
- Lommel, (H.), *Die Religion Zarathustras nach den Avesta dargestellt*, Tübingen, 1930.
- Masse (H.), *Firdous er l'epopée nationale*, Paris, Perrin, 1935.
- Masson - Oursel Poul., *La philosophie en Orient-Puf.*, 5 ed., 1969.
- Meillet (A.), *Trois conférences sur les Gatha de l'Avesta*, Paris, 1925.
- Nyberg (H.S.), *Questions de cosmogonie et de cosmologie mazdeennes*, J.A., 1929-1931.
- Schaeder (H.H.), *Urform und Fortbildung des manichâischen Systems (Vorträge der Bibliothek Warburg, 1927)*.
- Schefftelowitz., *Die altpersische Religion und das Judentum*.
- Schimmerl Annemarie., *Dinler Tarihinin Giriş*, Ankara, 1955.
- Söderblom (N.), *Les fraşashî, étude sur les traces dans le mazdeisme d'une ancienne conception de la survivance des moris*, RHR, t. 1899.
- , *La vie future dans le mazdeisme*, Paris, 1901.
- Reitzenstein (R.), *Das iranische Erösungsmyterium*, Bonn, Marcus und Weber, 1921.
- Wesendonk (O.G. von), *Urmensch und Seele in der iranischen Überlieferung*, Hannover, 1924.
- *Bardesanes und Mani, Acta Orientalia, X, 336.* — Die Verwendung einiger iranischen Götternamen im Manichâismus, *ibid.*, VII, 114.
- Widgery, Alban ●, *Tarih Boyunca Büyük Öğretiler*, Milliyet Yayınları, İst., 1971.